

Tartu Ülikooli kunstiajalooõpetuse moderniseerimisest ja kollektsioonide rollist kunstiajaloo professori valimistel aastatel 1919–1921¹

MA EERO KANGOR

Eesti Kunstiakadeemia

Muutused Euroopa ülikoolide kunstiajalooõpetuses olid seotud 19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole ühiskonna moderniseerimisega, mida Eesti kontekstis on seotud nn rahvusliku ärkamisega. Selle käigus kaotas senine eliit – baltisakslased – ühiskonnas juhtrolli ning ühiskondlikud institutsioonid kohandati eesti rahvuslikele vajadustele. Isikute ja institutsioonide ning nende huvide kõrval olid olulised ka neid huvitsid kujundanud isiklikud ja materiaalsed suhted, ideed, traditsioonid ja objektid. Siinse artikli fookuses on Tartu Ülikooli kunstiajaloo õppetooli rajamine ja professori valimine aasta-

¹ Artikkel põhineb 2011. ja 2012. aastal Stockholmi arhiivides tehtud uurimistööl, mida toetas Euroopa Sotsiaalfond Sihtasutuse Archimedes koordineeritava programmi DoRa raames.

tel 1919–1921, ent laiemas, Põhja-Euroopa kontekstis. Kunstiajaloo professionaliseerimine mõjutas olulisel määral Eesti alal paiknevate kunstimälestiste ajaloo kirjutamist, põhjendamist ja selle kaudu pärandi laiemat omaksvõttu eestlaste poolt. Tartu Ülikoolis pandi sealjuures alus põhjalikele uurimiskogudele, mis omakorda on hakanud mõjutama edasist Eesti kunsti ajaloo uurimislugu.

Alljärgnevas annan esmalt ülevaate kunstiajaloo õpetamisest saksakeelsetes ülikoolides 19. sajandil, mis oli eelduseks 20. sajandi alguses toimunud kunstiajaloo institutsionaliseerimisele. Selles kontekstis vaatlen Tartu Ülikooli kunstiajaloo professori valimisi, mida mõjutasid Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, professori valimise kaasatud konsultandid ja eksperdid ning professorikandidaadid ise. Kandidaatidele pakkusid peaaesjalikult huvi Tartus paiknenud kunstivarad, millest saanuks nende uurimistöo lähtekoht. Tegelikult oleks ühe või teise kandidaadi professoriks nimetamine olulisel määral mõjutanud ka edasist Tartu Ülikooli kollektsioonide kujundamist. Kaaludes ühe või teise kandidaadi argumente või nende eelistamise põhjusi, saab üha selgemaks Tartu Ülikooli enda traditsioonide, ülesehituse, kogude ja materiaalsete võimaluste roll.

Akadeemiline kunstiajalooõpetus ja selle institutsionaliseerimine Euroopas

19. sajandil oli teadustegevus² rakendatud üha laienevate Euroopa impeeriumide tehnoloogilise arengu edendamise ja koloniaaltegevuse õigustamise teenistusse. Teaduse kujundamisel professionaalseks tegevuseks loodi ülikoolides spetsiifilisemad erialad.

Teadusalade professionaliseerimist on seostatud ühiskondliku mobiilsuse ja natsionalismiga. Elizabeth C. Mansfieldi arvates on kunstiajaloo institutsionaliseerimine seotud keskklassi ühiskondliku rolli tähtsustumisega. Lähtudes Pierre Bourdieu'ist väidab ta, et keskklassi kalduvus jäljendada aristokraatiat muutis kunstiajaloo eriti ahvatlevaks elukutseks, sest see pakkus materiaalselt kinnitust ühiskondlikule tõusule. Keskklassile oli oluline enese rahvuslik

² Range eristus humanitaar- ja reaalteaduste vahel kujundati õigupoolest välja alles 20. sajandi alguseks (M. Tamm, „*Quo vadis humaniora?*”, *Keel ja Kirjandus*, 2008, 8/9, 578).

identifitseerimine ning lokaalne kultuuriline ja geograafiline enesemääratlemine.³

Kunstiajaloo institutsionaliseerimise ajalooline põhjus on kunsti ühiskondliku rolli tähtsustumine valgustusajastul.⁴ Euroopa ja Põhja-Ameerika ülikoolides toimus esteetika- ja ajaloodistsipliinide spetsialiseerumine alles 19. sajandi lõpul.⁵ Seda mõjutasid nii positivism kui ka idealistlik filosoofia, mis tähendas vastavalt keskendumist faktidele ja süstematiseerimisele või taotlust leida kunstiarengus üldisi seaduspärasusi, kuid üldiselt nihkusid esteetilised probleemid tagaplaanile. Institutsionaalselt oli tähtis kunstiajaloo muutmine iseseisvaks humanitaarteaduseks oma spetsiifilise uurimisobjekti, terminoloogia ja selgelt eristatava praktikaga.⁶

Kunstiajaloo uurimine tähtsustus saksakeelsetes maades seoses muuseumide rajamisega pärast Napoleoni sõdu.⁷ Preisi kuninglike Berliini muuseumide rajamine 19. sajandi esimesel poolel oli seotud vajadusega eksponeerida monarhia võimsust. 1848. aasta kodanlikul revolutsioonil oli tähtis roll mõlema saksakeelse suurriigi – Preisi kuningriigi ja Austria-Ungari keisririigi – kunstiajalooliste institutsioonide tekkes. Revolutsioon ergutas kodanliku rahvusluse tõusu,

³ E. C. Mansfield, „Introduction: Making Art History a Profession”, *Making Art History: A Changing Discipline and Its Institutions*, ed. E. C. Mansfield (London, New York: Routledge, 2007), 3–5.

⁴ J. Keevallik, „Kunstikogumine Eestis 19. sajandil”, *Kunstiteadus Eestis 19. sajandil. Uurimusi Eesti kunstist ja kunstielust* (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1993), 81–83.

⁵ Saksamaa kohta vt viide nr 9. Hollandis oli kunstiajalugu samuti esialgu seotud esteetikaga. 1907. aastal loodi Utrechthis esimene kunstiajaloo ja esteetika õppetool, mis alles 1921. aastal kunstiajaloo õppetooliks ümber nimetati (M. Halbertsma, „Die Kunstgeschichte in den deutschsprachigen Ländern und den Niederlanden 1764–1933: ein Überblick”, *Gesichtspunkte: Kunstgeschichte heute*, hrsg. v. M. Halbertsma, K. Zijlmans (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1995), 57). Prantsusmaal asus Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc esimese kunstiajaloo ja esteetika professorina tööle 1863. aastal École des Beaux-Arts's (P. H. Walsh, „Viollet-le-Duc and Taine at the École des Beaux-Arts: On the First Professorship of Art History in France”, *Art History and Its Institutions: Foundations of a Discipline*, ed. E. C. Mansfield (London, New York: Routledge, 2002), 85–99). Ameerika Ühendriikide kohta vt *The Early Years of Art History in the United States: Notes and Essays on Departments, Teaching, and Scholars*, eds. C. H. Smyth, P. M. Lukehart (Princeton: Princeton University, 1993).

⁶ H. Pettersson, „Konsthistoria som universitetsdisciplin”, *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*, Red. B.-I. Johansson, H. Pettersson (Stockholm: Raster, 2000), 64–65.

⁷ Vt M. Raisma, „Musée ideale. Unistused täiuslikust muuseumist”, *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 2008, kd 17 (1/2), 102.

mis tekitas pingeid Austrias, kuid põhja pool kulmineerus Saksa keisririigi loomisega 1871. aastal.⁸ Mõlema suurriigi jaoks kujunes kunstiajalugu tähtsaks ideoloogiavahendiks.

Kunstiajalugu muudeti iseseisvaks distsipliiniks peamiselt saksakeelses kultuuriruumis. Sealsetes ülikoolides hakati kunstiajalugu õpetama 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi alguses akadeemilise kunstidiskursuse raames, seotuna antiikkunsti uurimise, esteetika ja klassikalise arheoloogiaga.⁹ 19. sajandi viimasel veerandil hakati rajama eraldi nn üldise kunstiajaloo õppetooli, mis tähendas, et akadeemiline kunstiajalooõpetus hakkas käsitlema ka kesk- ja uusaja kunsti.¹⁰ Uue distsipliini emantsipeerumist tähistab 1873. aastal kogunenud esimene rahvusvaheline kunstiajalookongress Viinis, mis seadis sihi rajada kunstiajaloo õppetoolid kõigis ülikoolides.¹¹

Põhjapoolsete Saksa riikide esimene kunstiajaloo professor oli Anton Heinrich Springer (1825–1891), kes määrati 1860. aastal Bonni ülikooli vast asutatud kesk- ja uusaja kunstiajaloo õppetoolile. Enne akadeemilise karjääri alustamist oli A. Springer töötanud ajakirjanikuna ja toetanud 1848. aasta revolutsiooni ülestõusjaid.¹² Mõistagi olid tema rõhuasetused rahvuspoliitiliselt laetud ja nii pidas ta eriti oluliseks saksa keskaegset kunsti. Saksa gootikat väärtustasid kõrg-

⁸ Pärast Prantsuse-Preisi sõda kujunes Saksamaa peamiseks vaenlaseks Euroopas Prantsusmaa, kelle arvelt uus impeerium oli laienenud. Poliitiline vastasseis kandus üle ka kunstiajalukku. Kunstiajaloo oli esimene „lepitaja” saksakeelsete maadega wölfliniaan Henri Focillon 1920. ja 1930. aastatel (W. Cahn, Henri Focillon (1881–1943). *Medieval Scholarship: Biographical Studies on the Formation of a Discipline*, Vol. 3, Philosophy and the Arts, ed. H. Damico (New York, London: Garland Publishing, 2000), 263).

⁹ Heinrich Dilly on nimetanud esimese korralise kunstiajaloo õppetooli rajamist Göttingeni ülikoolis 1813. aastal – professor Johann Dominicus Fiorillo (1748–1821) –, kuid esimeseks on peetud ka Gustav Friedrich Waagenit (1794–1868), kes nimetati Berliini ülikooli korraliseks kunstiajaloo professoriks 1844. aastal, või Rudolf Eitelberger von Edelbergi (1817–1885) kutsumist Viini ülikooli professoriks 1852. aastal (H. Dilly, *Kunstgeschichte als Institution: Studien zur Geschichte einer Disziplin* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979), 174 jj).

¹⁰ Keskaja kunsti uurimisloo kohta vt W. E. Kleinbauer, „Introduction”, *Medieval Scholarship*, 215–229.

¹¹ K. Brush, *The Shaping of Art History: Wilhelm Vöge, Adolph Goldschmidt, and the Study of Medieval Art* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 19 jj.

¹² P. Betthausen, „Springer, Anton”, *Metzler Kunsthistoriker Lexikon: Zweihundert Porträts deutschsprachiger Autoren aus vier Jahrhunderten*, Hrsg. v. P. Betthausen, P. H. Feist, C. Fork (Stuttgart, Weimar: Metzler, 1999), 391–393; K. Brush, *The Shaping of Art History*, 24–32.

perioodina ka paljud teised saksa kunstiteadlased,¹³ sh A. Springeri õpilased, kuigi selles pole põhjust näha üksnes õpetaja mõju, vaid saksa rahvusluse üldist tõusu. Ometi on A. Springeri tegevust õppejõu ja teadlasena väärtustatud ka kunstiteaduse metodoloogiliste aluste määramise aspektist, sest tal oli määrav mõju esimese professionaalsete kunstiajaloolaste põlvkonna kujundamises.

Ühe andekama õpilasena pälvis Adolph Goldschmidt (1863–1944) koguni rahvusvahelise tunnustuse keskaja kunsti autoriteedina.¹⁴ A. Goldschmidt, kes töötas õppejõuna Halles (1904–1912) ja Berliinis (1912–1932), määras paljuski 20. sajandi alguse kunstiteaduse arengu mitte ainult Saksamaal, vaid ka Põhjamaades, sest juhendas kokku ligi sadat kodu- ja välismaist doktoranti, sealhulgas mitut hilisemat korüfeed.¹⁵ Enne A. Goldschmidti oli Berliinis töötanud ka üks 20. sajandi tuntum kunstiteadlane, šveitslane Heinrich Wölfflin (1864–1945, Berliinis 1901–1912).¹⁶ Mõlemad andsid suure panuse sellesse, et Berliinist kujunes rahvusvaheline kunstiajaloo uurimise ja õppimise keskus. Kunstiajaloolaste koolitamine oli Berliinis tihedalt seotud muuseumitegevusega, kuigi seetõttu kindlamalt allutatud ka keiserlikule kultuuripoliitikale.¹⁷

¹³ S. Berger, „The Invention of European National Traditions in European Romanticism”, *The Oxford History of Historical Writing*, Vol. 4: 1800–1945, Eds. S. Macintyre, J. Maiguashca, A. Pók (Oxford: Oxford University Press, 2011), 32.

¹⁴ Üks Goldschmidti oluline saavutus on Püha Rooma keisririigi aegsete vandliskulptuuride süstemaatilise ja rohkelt illustreeritud kataloogi koostamine (A. Goldschmidt, *Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der karolingischen und sächsischen Kaiser. VIII–XI. Jahrhundert*, 2 Bde (Berlin, 1914–1918)). Goldschmidti kohta vt G. Brands, H. Dilly, *Adolph Goldschmidt (1863–1944): Normal Art History im 20. Jahrhundert* (Weimar: Verlag und Datenbank für Geisteswissenschaften, 2007); K. Brush, „Adolph Goldschmidt (1863–1944)”, *Medieval Scholarship*, 245–257; P. Betthausen, „Goldschmidt, Adolph”, *Metzler Kunsthistoriker Lexikon*, 125–127.

¹⁵ Sh näiteks Erwin Panofsky (K. Brush, *The Shaping of Art History*, 97 jj).

¹⁶ 1910. aastal võeti Wölfflin esimese kunstiajaloolasena Preisi Teaduste Akadeemia liikmeks, vt P. Betthausen, „Wölfflin, Heinrich”, *Metzler Kunsthistoriker Lexikon*, 483–486.

¹⁷ Pole juhuslik, et Berliini kunstiajaloolased valisid meelsasti uurimiseks Saksa Püha Rooma keisririigi keskaegse kunstipärandi. Riigivõimu mõju oli enamasti kaudne või sümboolne, kuigi toetati ka konkreetseid uurimisprojekte. Riigivõim teostas end kõige otsesemalt kultuuriasutuste tsentraliseerimises. Näiteks sai 1874. aastal Saksa arheoloogiainstituut keiserliku institutsiooni staatuse. 1905. aastal asutati Preisi ajalooinstituudi Rooma osakond, mille sekretäriks määrati Arthur Haseloff. Samal aastal toetas keiser Wilhelm II Haseloffi kunstiajaloolist ekspeditsiooni Lõuna-Itaaliasse; eesmärk oli uurida ja jäädvustada Saksa Rooma keisri Friedrich II pärandit (P. Betthausen, „Haseloff, Arthur”, *Metzler Kunsthistoriker Lexikon*, 154).

Viini kunstiteaduse koolkonnal oli 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse kunstiteaduses samuti mõjukas roll. Sellele aluse pannud institutsioonide rajamine 1850. aastatel oli otseselt seotud Austria monarhia vajadusega pärast 1848. aasta kodanliku revolutsiooni mahasurumist oma võimu kaalutletud kultuuripoliitika abil legitimeerida. Riigi teenistuses olevate kunstiteadlaste ülesanne oli inventeerida kohalik aineiline pärand, see süstematiseerida ja eksponeerida muuseumides ning lõpuks leida sellele tähendus ja koht universaalses kultuuriajaloolises süsteemis.¹⁸

20. sajandi alguse saksa kunstiteadusest juhendusid ka Põhja-maad, kus kunstiajalugu muudeti ülikoolidistsipliiniks 19. sajandil. Kunstiajalooõpetus oli esialgu seotud esteetika ja kirjanduslooga ning kujunes iseseisvaks erialaks 20. sajandi esimestel kümnenditel.¹⁹ Es-

¹⁸ J. Bakoš, „From Universalism to Nationalism: Transformations of Vienna School Ideas in Central Europe”, *Die Kunsthistoriographien in Ostmitteleuropa und der nationale Diskurs*, Hrsg. v. R. Born, A. Janatková, A. S. Labuda (Berlin: Gebr. Mann, 2004), 79–85.

¹⁹ Kõige pikemad esteetikaõpetuse traditsioonid on Rootsisis Uppsala ülikoolis, kus Per Daniel Amadeus Atterbom (1790–1855) sai esimeseks esteetika ja moodsa kirjanduse professoriks 1835. aastal (S. Söderlind, „Konsthistorieämnets förhistoria”, *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*, 11). Tema järel väärrib mainimist Carl Rupert Nyblomi (1832–1907, professor 1867–1897) tegevus kunsti(ajaloo) institutsioonide edendajana (H. Pettersson, *Konsthistoria som universitetsdisciplin*, 66). Taanis peetakse kunstiajaloo akadeemilise õpetuse alusepanijaks Julius Henrik Langet (1838–1896), kes sai Kopenhaageni ülikooli dotsendiks 1871. aastal. Ta lõpetas Kopenhaageni ülikooli esimese kunstiajaloolasena 1866. aastal enda koostatud õppekava järgi (M. Marcussen, „The Danish Art Historian Julius Lange, His Attitude to Trends in Art History in Europe and His Collaboration with Scandinavian Colleagues”, *Towards a Science of Art History: J. J. Tikkanen and Art Historical Scholarship in Europe*, Ed. J. Vakkari (Helsinki: Taidehistorian Seura, 2009), 71–83). Neli aastat hiljem, 1875. aastal, Norra Christiania (Oslo) ülikooli erakorraliseks professoriks kutsutud Lorentz Dietrichsoni ülesanne oli muu hulgas olla riigi nõuandja kultuuriinstitutsioonide loomisel (M. B. Guleng, „Lorentz Dietrichson and the Making of Norwegian Art History”, *Towards a Science of Art History*, 59–69). Keiserlikus Aleksandri Ülikoolis Helsingis hakkas esteetika ja moodsa kirjanduse professor Carl Gustaf Estlander (1834–1910) kunstiajaloo loenguid pidama 1868. aastal (E. M. Viljo, „Carl Gustaf Estlander and the Beginning of Studies of the Visual Arts at the University of Helsinki”, *The Shaping of Art History in Finland*. Ed. R. Suominen-Kokkonen (Helsinki: Taidehistorian Seura, 2007), 25–39). Viimased neli olid omavahel tihedates sidemetes ning tõelised avaliku elu tegelased, kes ülikoolitöö kõrval olid aktiivsed kunstiakadeemiates, muuseumide asutamisel ning restaureerimise ja muinsuskaitse korraldamises. Põhjamaade varasema kunstiajaloo historiograafia kohta vt „Konsthistorisk tidskrifti” 1933. aasta Stockholmi rahvusvahelise kunstiteaduse kongressi eriväljaanne (*Konsthistorisk tidskrift* 1933, vol. 2 (3): C. Elling, „Konsthistorien i Danmark”, 66–73; O. Okkonen, „Konsthistorien i Finland”, 73–77; A. Nygård-Nilssen, „Konsthistorien i Norge”, 77–86 ja E. Lundberg, „Konsthistorisk forskning i Sverige”, 86–102).

teetika domineerimist akadeemilises õpetuses soosis huvi Põhjamaade kaasaegse kunsti vastu. Rootsis sai kunstiajalugu ülikoolierialaks 1920. aastate alguseks.²⁰ 19. sajandi teise poole Norra kunstiteaduse keskne figuur oli Lorentz Dietrichson (1834–1917), kelle surma järel 1917. aastal tekkis Norra kunstiteaduses lühiajaline peataolek. Uus kunstiajaloo professor seati ametisse kolme aasta pärast.²¹ Soomes loodi korraline kunstiajalooõppetool alles 1920. aastal. Enne seda oli Helsingi ülikooli erakorralise kunstiajaloo õppetooli professoriks Johan Jakob Tikkanen (1857–1930).²² Kõige hiljem toimus kunstiajaloo akadeemiline iseseisvumine Taanis, kus pikka aega oli püsinud esteetikale keskendunud uurimistraditsioon. 1939. aastal sai esimeseks korraliseks kunstiajaloo professoriks Christian Elling (1901–1974).²³

Põhjamaade kunstiajaloolased olid omavahel tihedates sidemetes ja suhtlesid agaralt ka saksakeelsete maade kolleegidega. Kunstiajaloo institutsionaliseerimises oli oluline roll saksa kunstiteadlastel, eriti A. Goldschmidtil ja H. Wölfflinil, kelle seminarides Berliinis osalesid paljud Põhja-Euroopa kunstiteadlased, sh hilisemad kunstiajaloo ja -teoria professorid Rootsis: August Hahr (1868–1947, Uppsala kunstiajaloo professor alates 1917. aastast), Axel Romdahl (1880–1951, kunstiajaloo professor Göteborgis alates 1920) ja Johnny Roosval (Stockholmis alates 1920. aastast).²⁴ Samamoodi kui Saksamaal muutus keskaeg 19. sajandi lõpus oluliseks uurimisteenaks ka Põhjamaade kunstiteadlastele: pandi ju sel ajal alus Põhjamaade riiklusele. Keskaega uurimine intensiivistus 20. sajandi alguses veelgi.²⁵

19. sajandil oli Kesk- ja Ida-Euroopa ülikoolides kunstiajalooõpetus samuti seotud teiste erialade, eelkõige esteetika ja klassikalise

²⁰ Uppsalas, Lundis ja Göteborgis asutati kunstiajaloo ja teooria õppetoolid vastavalt 1917., 1919. ja 1920. aastal (*8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*, 249 jj), erandiks oli Stockholmi ülikool, kus Johan Adolf Bergi toetusel oli kujutatavate kunstide teooria ja ajaloo õppetool rajatud juba 1889. aastal (H. Pettersson, *Konsthistoria som universitetsdisciplin*, 72).

²¹ M. B. Guleng, *Lorentz Dietrichson and the Making of Norwegian Art History*, 65.

²² Tikkanen valiti erakorraliseks kunstiajaloo professoriks 1897. aastal. (J. Vakkari, „J. J. Tikkanen and the Teaching of Art History”, *The Shaping of Art History in Finland*, 69.)

²³ M. Marcussen, *The Danish Art Historian Julius Lange*, 81.

²⁴ H. Pettersson, *Konsthistoria som universitetsdisciplin*, 72 jj.

²⁵ Keskaeg avaldas mõju ka Rootsi kaasaegsele arhitektuurile: 1923. aastal avatud Stockholmi uuest raekojust (arhitekt Ragnar Östberg) võib leida hulgaliselt keskaegseid ehitusvorme jäljendavaid detaile („Under verket – Stockholms Stadshus på Arkitekturmuseet”, näitus Stockholmi arhitektuurimuseumis 8. XII 2011–8. IV 2012).

arheoloogiaga.²⁶ Vastsete rahvusriikide institutsioonide ülesehitamisel olid eeskujuks senised suurriigid ning seetõttu hakkasid toimuma muutused ka ülikoolide kunstiajalooõpetuses. Baltimaades loodi kunstiajaloo õppetoolid mõni aeg pärast nende maade iseseisvumist: Tartus 1919.,²⁷ Riias 1924.²⁸ ja Kaunases 1927. aastal.²⁹

Vene impeeriumi ikkest vabanemine

Senise Jurjevi Keiserliku Ülikooli baasil loodud eesti rahvusliku Tartu Ülikooli struktuuri ja ülesannete kujundamisel 1919. aastal tuli kunstiajaloo erialaga sisuliselt alustada tühjalt kohalt, mis andis võimaluse kujundada selle akadeemiline õpetus kõige moodsamate põhimõtete järgi. Erinevad huvid eesti kunstiteaduse kujundamisel akadeemiliseks distsipliiniks ilmnevad hästi Tartu Ülikooli kunstiajaloo professori otsimisel ja valimistel, mis toimusid aastatel 1919–1921.

Tartu Ülikooli ümberkujundamisel eesti rahvuslikuks ülikooliks võeti eeskujuna Põhjamaadest ning loodi ajaloo-filosoofiateaduskonna haldusse esteetika ja üldise kunstiajaloo õppetool.³⁰ Rahvusülikoo-

²⁶ Eesti kunstiteaduse ajaloost 19. sajandil on kirjutanud Juta Keevallik (J. Keevallik, „Kunstikogumine Eestis...“).

²⁷ M. Eller, „Kunstiajaloo uurimine“, *Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses. Historiograafilisi artikleid*, koost ja toim E. Laul (Tallinn: Eesti Raamat, 1970), 256; M. Peil, „Kunstiteadlased Tartu ülikoolis 1919–1940“, *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi*, VII (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1979), 118.

²⁸ S. Pelše, „Creating the Discipline: Facts, Stories and Sources of Latvian Art History“, *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 2010, kd 19 (3/4), 30.

²⁹ A. Slavinskiene, „Research of Art History in the Inter-War of Lithuania: Institutional Aspect“, ettekanne 15. X 2010 rahvusvahelisel konverentsil „Landmarks of Art History“ Kaunases Leedus. Vilniuses rajati kunstiajaloo õppetool 1922. aastal, kuid linn kuulus aastatel 1922–1939 Poola riigi koosseisu ning 1922. aastal taasavati Vilniuse ülikool Stefan Batory ülikooli nime all. Sealne kunstiajaloo traditsioon oli tihedalt seotud Krakówi ja Lvovi (Lviv, tänapäeva Ukrainas) ülikooliga Poolas ning Krakówi kaudu omakorda Viini koolkonnaga (N. Lukšionytė, „School of Art History in the Inter-War Vilnius“, ettekanne 15. X 2010 rahvusvahelisel konverentsil „Landmarks of Art History“ Kaunases Leedus).

³⁰ M. Eller, „Tartu Ülikooli osast eesti kunstiteaduses 1920–1930-ndail aastail, I“, *Kunstiteadus. Kunstikriitika*, 5 (Tallinn: Kunst, 1983), 71, viide 1; P. Põld, *Tartu Ülikool 1918–1929. Ülevaade Eesti ülikooli kujunemisest tema esimesel aastakümnel* (Tartu, 1929), 19. Mõlemas allikas on mainitud „esteetika ja kunstiajaloo“ õppetooli. Kirjavahetuses professorikandidaatidega kasutatakse nimetust „esteetika ja üldise kunstiajaloo õppetool“ – Eesti Ajalooarhiiv (edaspidi EAA), 2100-5-257, l. 37. Vt ka *Universitas Tartuensis 1632–2007*, toim

li akadeemilist personali puudutavad üldised põhimõtted määrati kindlaks ülikooli asutamise komisjoni koosolekul, mis peeti 1919. aasta kevad-suvel, kohe pärast Tartu vabastamist Punaarmee vägedest. Ühe olulisema ja palju vaidlust põhjustanud teemana arutati istungitel õppekeele küsimust, kuid ootuspäraselt tehti otsus eesti keele kasuks. Teisalt oli ilmne, et piisava teadusliku tasemega õppe- ja teadustöö korraldamiseks on möödapääsmatu kaasata muukeelseid ja välisõppejõude. Ülikooli esimestel tegevusaastatel lubati teatud erialadel õppekeelena kasutada saksa, vene keelt ja teisi võõrkeeli senikaua, kuni oli välja koolitatud piisava tasemega kohalik spetsialist. See tähendas, et teadlaste ja õppejõudude päritolumaale ei saanud piirangut seada.

Võimalikult palju sooviti ära kasutada kohalikku potentsiaali, sh tsaariaegseid baltisaksa ja vene õppejõude, kellelt iseendastmõistetavalt nõuti lojaalsust Eesti riigile. Reaalteadustes suudeti järgnevatel aastatel kaasata suurel hulgal endise ülikooli õppejõudkonda. Nn rahvusteadustes sooviti leida kandidaate Põhjamaadest, sest teadvustati nende erialade tähtsust rahvusliku identiteedi kujundamisel.³¹ Teaduslikus tasemes järeleandmisi ei tehtud,³² sest rahvusvahelise teadusruumi diskussioonidesse sooviti astuda võrdsetel intellektuaalsetel alustel.

Kunstiajaloo õppetooli kujundamisel ei saanud esialgu eirata tsaariaegse ülikooli klassikalise filoloogia ja arheoloogia õpetamise traditsiooni.³³ Antiigiuurimisel oli saavutatud arvestatav rahvus-

T. Hiio, H. Piirimäe (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007), 289. Mõnetises segaduses õppetooli nimetamisel peegelduvad üldisemad muudatused kunstiajaloo õpetuses. Nimetus „esteetika ja üldise kunstiajaloo õppetool” on üleminekunähtus, sisaldades endas nii vana (esteetika ja kunstiajaloo õppetool) kui ka uut (üldise kunstiajaloo õppetool). Ka Põhjamaades ja näiteks Hollandis jäi kunstiajalooõpetus kuni 1920. aastate alguseni seotuks esteetikaga. Rootsisis loodi Uppsalas, Lundis ja Göteborgis „kunstiajaloo ja teooria” õppetoolid vastavalt 1917., 1919. ja 1920. aastal. Hollandis Utrechti ülikoolis nimetati 1921. aastal senine kunstiajaloo ja esteetika õppetool ümber kunstiajaloo õppetooliks.

³¹ Põhjus oli ka selles, et neid erialasid Tartu Ülikoolis varem ei eksisteerinud.

³² 1919. aastal filosoofiateaduskonnale saadetud avalduse ja käsikirjaga „Populaarsed ettelugemised kunsti ajaloo kohta” soovis Konstantin Mikfeld arvatavasti kandideerida kunstiajaloo õppejõuks. Teaduskonna poolt Mikfeldile edastatud soovitus astuda ülikooli stipendiaadiks näitab selgelt, et teaduslik tase oli esmatähtis rahvuslike eelistuste ees (EAA, 2100-5-959, l. 3).

³³ Kunstiajaloo nüüdisaegses tähenduses tegeldi koguni kolmes õppetoolis: 1865. aastal loodi senise kõnekunsti, vanade keelte, filoloogia, esteetika ning kirjanduse ja kunstiajaloo õppetooli asemele klassikalise filoloogia ja arheoloogia õppetool.

vaheline tase,³⁴ mis põhines hoolikalt kogutud ja hästi varustatud kunstimuuseumi kogudel, mis teatavasti evakueeriti Esimese maailmasõja ajal Voroneži.³⁵ Vastses rahvusülikoolis oli klassikalise filoloogia jaoks ette nähtud kaks õppetooli, kus õpetati ka klassikalist arheoloogiat.³⁶ Selleks et hoida antiikkunsti uurimisel senist taset, tulnuks klassikalise muinasteaduse muuseumi kogud tagasi saada.³⁷ Oletatavasti võinuks antiikkunsti uurimisele orienteeritud rahvusvahelise tasemega kunstiajaloo professori ametissenimetamine lihtsustada kogude tagasisaamist. Klassikalise arheoloogia akadeemiliste traditsioonide sidumine kunstiajaloo õppetooliga oleks arvatavasti olnud meelepärane siinsetele baltisakslastele, kuid oleks aidanud tõsta ka Tartu Ülikooli rahvusvahelist prestiiži.³⁸ Seepärast pole üllatav, et Tartut külastanud baltisakslasele, Ermitaaži antiigiosakonna juhatajale Oskar Waldhauerile (1883–1935) tehti 1920. aasta suvel ettepanek kandideerida kunstiajaloo professoriks.³⁹

Waldhauer oli õppinud klassikalist arheoloogiat tuntud kunstiajaloolase Adolf Furtwängleri (1853–1907) juures Münchenis ja kaitsnud doktoriväitekirja 1903. aastal.⁴⁰ Pärast seda töötas ta Petrogradi Ermitaaži antiigiosakonnas, kus vahetas 1918. aastal välja

1874. aastal asutati veel klassikalise filoloogia (kreeka ja rooma muinsuste) õppetool. Kaudselt puudutati kunstiajaloo temaatikat ka klassikalise filoloogia ja kirjandusajaloo õppetoolis, vt *Universitas Tartuensis*, 146–147, 182–183.

³⁴ *Universitas Tartuensis*, 208.

³⁵ Kogudega koos evakueerus ka klassikalise muinasteaduse professor Ernst Felsberg.

³⁶ Klassikalise, eeskätt ladina filoloogia ning kreeka filoloogia õppetoolid, peale selle vanaaja ajaloo dotsentuur (*Universitas Tartuensis*, 324–327). Klassikalise arheoloogia loenguid pidas kuni 1922. aasta lõpuni rootslane, ladina filoloogia professor Johan Bergman (1864–1951). Vanaaja ajaloo loengute raames tutvustas klassikalist kunsti baltisakslasest emeriitprofessor Heinrich Alexander Pridik (1864–1936), vt *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava 1921. a I poolaastal* (Tartu: Tartu Ülikool, 1921), 9–12; *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava 1922. a I poolaastal* (Tartu: Tartu Ülikool, 1922), 13–16; *Universitas Tartuensis*, 338–339.

³⁷ *Universitas Tartuensis*, 183. Muuseumi varasid pole tänini õnnestunud tagasi saada, kuigi see oli Tartu rahu järgi ette nähtud: *Universitas Tartuensis*, 303–304; *Dorpat-Jurjev-Tartu ja Voronež: ülikooli kollektiooni saatus. Kataloog. I* (Tartu: Tartu Ülikool, 2006), 13.

³⁸ Kogude loomine on olnud kõikide kunstiajalooasutuste prioriteet, vt E. M. Viljo, *Carl Gustaf Estlander ...*, 35; K. Brush, *The Shaping of Art History*, 19; E. Mansfield, „Introduction”, *Art History and Its Institutions*, 12.

³⁹ EAA, 2100-5-257, l. 53.

⁴⁰ Waldhaueri kohta: E. B. Мавлеев, *Вальдгауер* (Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа, 2005).

senise juhataja, baltisakslase Eugen Pridiku. Waldhaueriga seotud arhiividokumentidest ei selgu, kes oli ta Tartusse kutsunud või kas ta viibis siin mõnel isiklikul põhjusel.⁴¹ Võib-olla lootis filosoofiateaduskond tema Petrogradi positsiooni ära kasutada ülikooli kunstikogude tagasisaamisel,⁴² sest 1920. aasta septembris kinnitati ta kunstiajaloo professori kandidaadiks.⁴³ Kuu aja pärast saatis Waldhauer oma loobumisteate, milles selgitas asjaolusid, mis takistasid teda Tartusse tööle asumast. Ta mainis ülikooli õppevahendite puudulikkust ja erialase kirjanduse vähesust. Antiigikollektsioonide lünklikkuse tõttu oleks ta sunnitud teatud aja lugema uuemat kunstiajalugu, mis tema jaoks oli kaugem teema ja vajanuks ettevalmistamist. Kunstiajaloo professori töökohustuseks määratud Raadi mõisa kunstikogude kataloogimine olnuks tema arvates sobivam uuema kunstiajaloo spetsialistile. Kokkuvõtvalt kahtles ta, kas on otstarbekas määrata klassikalise arheoloogi haridusega spetsialist kunstiajaloo professoriks. Kirja lõpus andis ta ebamäärase vihje, et ei soovi teatud aja pärast muutuda ülikoolile koormaks.⁴⁴ Võib-olla andis ta sellega mõista, et tema kandidatuuri eelistamine ei pruugi Tartu Ülikooli kunstivarade tagasisaamist hõlbustada. Ilmselt kadus see lootus ka filosoofiateaduskonnas, sest otsustati jätkata läbirääkimisi teiste kandidaatidega.⁴⁵

Klassikalise arheoloogia ühitamine kunstiajalooaga poleks rahvuslike huvivid silmas pidades saanudki olla eriti tulemuslik, kuivõrd eestlaste ajaloos puudus (tolleaegsete teadmiste põhjal) antiikkunstiga mis tahes seos ning sellist institutsionaalset ülesehitust olnuks raske selgitada ajal, mil rahvusküsimused muutusid üha olulisemaks. Muuseumikogude tagasisaamist tõkestas ilmselt ka Nõukogu-

⁴¹ Waldhaueri esivanemad olid pärit Eestist. Kirjades rõhutas ta ka oma perekondlike sidemeid Tartu Ülikooliga, kus oli keemiaprofessorina töötanud tema vanaisa Carl Schmidt ja vanavanaisa antropoloog Alexander Friedrich von Hueck (EAA, 2100-5-257, l. 53, vt ka *Universitas Tartuensis*, 194, 201). Tartusse võis Waldhaueri kutsuda emeritprofessor Alexander Pridik, kes oli klassikalise arheoloogi Eugen Pridiku vend.

⁴² Kogude tagasisaamise küsimus oli kiireloomuline, sest pärast seda, kui Voronežis sai teatavaks, et Tartu rahu kohaselt tuleb varad reevakueerida, asusid endised Tartu ülikooli õppejõud neid kõrvale toimetama (*Universitas Tartuensis*, 303).

⁴³ EAA, 2100-5-959, l. 12.

⁴⁴ *Ich wünsche nicht, dass ein anderes wissenschaftliches Institut mich in absehbarer Zeit als Last empfinden möchte.* (EAA, 2100-5-257, l. 54.)

⁴⁵ EAA, 2100-5-257, l. 54.

de Venemaa uue poliitilise režiimi kindlustumine, millega kaasnes riigile kuuluvate varade tähtsuse teadvustamine.

Kirjavahetusest Waldhaueriga võib järeldada, et filosoofiateaduskonnas oli 1920. aastal kogude tagasisaamise küsimus veel prioriteetne ja Põhjamaade eeskujude järgimise eeldustest tulenev kunstiajaloo eriala moderniseerimine vähem tähtis. Filosoofiateaduskonna nõukogu üha rahvusvahelisemaks ja põhjamaisemaks muutuv koosseis⁴⁶ kallutas aga argumente uuenduste kasuks.

Eesti ala keskaegse kunstipärandi väärtustamise probleem

Uuele professorile teaduslikult huvi pakuva tegevuse jaoks olid olemasolevad kogud väga olulised. Voroneži evakueeritud kogudest „vabanemine” avas aga kunstiajaloo erialale uued perspektiivid, mis aitasid vastset teadusala orienteerida suunas, kuhu püüdesid teised Põhjamaade eeskjuu järgivad rahvusteadused Tartu Ülikoolis.

Teadustegevusega kaasneb sageli hoopis uute kolleksioonide loomine, mis Eesti ala kunstipärandit silmas pidades tähendanuks varem või hiljem suurema tähelepanu pööramist keskajale. Alates 13. sajandi algusest siinsetel aladel valitsenud baltisakslased hakkasid keskaega uurima ja väärtustama alates 19. sajandi keskpaigast. 19. sajandi lõpu Vene tsaarivalitsuse tsentraliseerimis- ja venestuslaine ajal muutus oluliseks nn balti kunsti omapära määratlemine. Venestusaja Tartu ülikoolis jäi aga balti kunst kunstiajalooõpetuse huvisfäärist väljapoole, kuivõrd impeeriumimeelse klassikalise arheoloogia diskursuses oli kohta ainult antiikkunsti jaoks. Liivimaa tuntuim baltisaksa kunstiajaloolane Wilhelm Neumann (1849–1919) kritiseeris seda teravalt ja taunis mahajäämust rahvusteadlikust Saksamaa kunstiteadusest. Paradoksaalselt muutus baltisaksa kunstipärand mõned kümnendid hiljem oluliseks eesti kunstiteadlaste jaoks, kuigi sellises ümberorienteerumises oli suunaandev Tartu Ülikoolis töötanud rootslastest kunstiajaloo professorite Tor Helge Kjellini (1885–1984) ja Sten Karlingi (1906–1988) tegevus. Sealjuures seisnes H. Kjellini peamine roll Eesti ala keskaegse kunstipärandi inventeerimisel moodustunud kolleksioonide loomises.

⁴⁶ Aastail 1919–1921 suurenes seal Põhjamaadest pärit õppejõudude osakaal, kelle seisukohtadel ja meelsuses oli suur ühisosa eestlastega.

Võib arvata, et enne H. Kjellini ametissenimetamist ei tahtud rahvuslikult meelestatud Tartu Ülikoolis baltisaksa kunstile orienteerumisest mitte midagi kuulda, seepärast rõhutati juba O. Waldhaueriga peetud kirjavahetuses võimalust pöörata rohkem tähelepanu uemale kunstile, mille all peeti tõenäoliselt silmas 19. sajandi keskpaigani tagasi viidava eesti rahvusliku kunsti laiemat konteksti. Õigupoolest tekitas 19. sajandi kunst laialdast huvi ka Põhjamaades, kuid samal ajal tunti saksa kunstiteadusest ja seal õppinud noortest kunstiteadlastest mõjutatuna üha suuremat huvi ka keskaja vastu. 20. sajandi alguses olid rootsi kunstiteaduse kaks kõige olulisemat figuuri J. Roosval ja hilisem Rootsi riigiantikvaar Sigurd Curman (1879–1966). Saksamaa eeskujul algatasid nad 1911. aastal Rootsi kirikute inventeerimis- ja uurimisprogrammi ja hakkasid välja andma publikatsioonidesarja „Sveriges kyrkor”, alustades esmajärjekorras just keskaegsete kirikutega.⁴⁷

Nagu öeldud, eelistati Tartu Ülikoolis uute rahvusteaduste alal Põhjamaade õppejõude, kuid seal toimunud muutused kunstiajalooõpetuses olid alles väga hiljutised. Kui sobiv kunstiajaloo õppejõud oleks leitud Põhjamaadest, poleks see tingimata tähendanud, et tema uurimishuvivid oleksid pidanud keskenduma keskaegsele kunstipärandile.⁴⁸ Teisalt aga oli keskaeg muutunud väga oluliseks teemaks ambitsioonikamate, Saksamaal hariduse saanud rootsi kunstiteadlaste jaoks, kes tahtsid tõestada rootsi kunstiteaduse iseseisvust ja võrdväarsust tollases kunstiteaduses domineerinud sakslaste kõrval. Selle mõõduvõtmise kõige sobivamaks platvormiks kujunes keskaja kunst Läänemere regioonis, mille kujunemises saksa kunstiteadlased nägid põhirolli Hansa liidu Saksamaa linnadel, seevastu J. Roosval tähtsustas kunstimõjude vahendajana Läänemere kaubateede ristumiskohas asuvat Gotlandi saart.⁴⁹ Eesti alad jäid selle kaubandus- ja kultuurivõrgustiku idapiirile. Tol ajal oma Läänemere kunstiriigi kontseptsiooni välja töötanud J. Roosvalil polnud siinsete alate kunstipärandist veel piisavalt

⁴⁷ Tänapäevaks on sarjas avaldatud üle seitsmesaja kiriku kunstiteaduslikud ülevaated, http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/byggnader/sveriges_kyrkor.html (01.05.2012).

⁴⁸ Lõpuks valituks osutunud H. Kjellini doktoritöö käsitles samuti Rootsi 19. sajandi kunsti. Ta kirjutas töö tuntud Rootsi 19. sajandi kunstniku Uno Troili loomingu kohta.

⁴⁹ K. Markus, „Kultuuriregiooni probleem eesti vanema kunsti uurimisel. Rootsi ja Saksa kunstiajaloolaste seisukohtade erinevusest 1920.–1940. aastatel”, *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused*, 1993, kd 42 (3), 301.

head ülevaadet, nii et Tartu Ülikooli kunstiajaloo professori valimised pidid pakkuma talle suurt huvi.

Tartu Ülikooli pakutud võimalused ja ülesanded välismaa professoritele

Tartu Ülikoolil ei olnud võimalik pakkuda välismaa õppejõududele eriti suuri hüvesid.⁵⁰ Eesti poliitiline ja majanduslik olukord 1920. aastal tegi kandidaadid ettevaatlikuks. Võimalike huviliste jaoks olid väga olulised teadusliku uurimistöo võimalused Tartus. Nagu eespool kirjeldatud, ei õnnestunud ülikoolil oma väärtuslikke kunstikogusid tagasi saada. 1919. aastal loodud kunstikaitse toimkondadel õnnestus Vabadussõja ajal panna alus tulevaste Eesti kunstimuuseumide kogudele, kuid kõige väärtuslikuma, Raadi mõisa kunstikogu, viis omanik 1920. aasta sügisel suures osas Eestist välja.⁵¹ Eestis paiknenud arhitektuuripärandile olid hiljutised revolutsioonid ja sõjad jätnud oma jälje. Kunstiajaloolist uurimistööd takistasid korrastamata arhiivimaterjalid.

Sobiva teadusliku tasemega kandidaate leida oli keeruline ja aeganõudev, samal ajal lasus ülikoolil surve kõik õppetoolid võimalikult kiiresti täita. Professori leidmiseks tuli kõigepealt leida sobivad konsultandid, kes esitasid oma kandidaadid, seejärel tuli kandidaatidelt saada osalemise kinnitus ning saada sõltumatutelt ekspertidelt kandidaatide iseloomustused. Alles seejärel sai hakata filosoofiateaduskonna nõukogus professorit valima.

Kuidas valiti välja just allpool nimetatud konsultandid, pole teada.⁵² 1920. aasta juunis saadeti kirjad mitmele rahvusvaheliselt tun-

⁵⁰ Kunstiajaloo professorile pakuti kuupalgaks 3500 Eesti marka, millele lisandus 60% nn elukalliduslisa. Lisatasu maksti ka perekonna ülalpidamiseks ning ümberasumiskulusid lubati katta 60 inglise naela ulatuses (EAA, 2100-5-959, l. 11). Eesti marga kiire inflatsiooni tõttu esimestel iseseisvusaastatel on seda palgataset keeruline hilisema ajaga võrrelda. Inflatsiooniriski sooviti välismaalaste jaoks maandada sellega, et osa palgast maksti neile välisvaluutas. Välismaalaste erikohtlemine põhjustas kohalike õppejõudude pahameele (*Universitas Tartuensis*, 292).

⁵¹ M. Raal, „Kunstiväärtuste kaitsmine Eestis 1919–1921”, *Mälu*, toim A. Randla, Eesti Kunstiakadeemia toimetised 20 (Tallinn, 2011), 140–176.

⁵² Kontakte loodi Eesti välisesinduste kaudu. Soomega olid kõige paremad sidemed ja seal esindas Eestit Oskar Kallas, kes oli õppinud Helsingi ülikoolis. Informatsiooni Euroopa kunstiteadlaste kohta võis ta saada professor Tikkanenilt, kellel olid pikaajased sidemed paljude välismaa kolleegidega, sh Goldschmidti ja Clemeniaga (J. Vakkari, „Introduction: J. J. Tikkanen as an Art Historian”, *Towards a Science of Art History*, 10).

tud kunstiteadlasele⁵³: Berliinis töötavale Goldschmidtile, Wölffinile Münchenisse, Tikkanenile Helsingisse, Stockholmi ülikooli kunstiajaloo professorile Osvald Sirénile (1879–1966) ja professor Ewert Wrangelile (1863–1940) Lundi ülikoolis.⁵⁴ Konsultandid esitasid Tartu Ülikooli professorikandidaatideks kokku kuus kunstiteadlast⁵⁵ ja pakkusid eksperdid, kellelt võiks küsida iseloomustuse. Filosoofiateaduskond soovis, et õppejõud hakkaks tööle juba 1921. aasta jaanuaris,⁵⁶ kuid vastuste saamine viibis.⁵⁷ 1921. aasta jaanuari lõpul kinnitati kandidaatideks kolm kunstiteadlast: sakslased Fritz Knapp (1874–1938) ja Kurt Gerstenberg (1886–1968) ning rootslane H. Kjellin. Pikka aega oldi kirjavahetuses šveitslase Martin Wackernageliga (1881–1962). Kandidaatide kohta sooviti arvamust Joseph Strzygowskilt Viinist, Paul Clemenilt (1866–1947) Bonnist ja Johnny Roosvalilt Stockholmist.⁵⁸ Seejärel lisandusid kandidaatide nimekirja veel Strzygowski ja Wilhelm Worringer (1881–1965).⁵⁹ Keda need kandidaadid endast kujutasid ja mis võis olla nende motivatsioon asuda Tartus tööle?

M. Wackernagelit peetakse H. Wölffini ja Jacob Burckhardti (1818–1897) kõrval üheks olulisemaks šveitsi kunstiteadlaseks. Tema tuntuim teos ilmus 1938. aastal ja käsitles renessansiaja kunstnike ja nende patroonide vahelisi suhteid.⁶⁰ Oma dissertatsiooni kaitses ta 1905. aastal Berliinis H. Wölffini juhendusel⁶¹ ja töötas pärast seda kolm aastat Roomas Preisi ajaloo instituudis⁶² Arthur

⁵³ EAA, 2100-5-959, l. 11.

⁵⁴ Ainsana ei reageerinud üleskutsele Osvald Sirén, kes tegeles ilmselt oma järjekordse Hiina-ekspeditsiooni ettevalmistamisega, mis haaras kogu ta tähelepanu (M. Törmä, „Decade of Change: 1920's in the Life of Osvald Sirén”, *The Shaping of Art History in Finland*, 157). Oma kandidaadi(d?) esitas ka Wrangel, kuigi tema kirju pole arhiivis säilinud.

⁵⁵ Alljärgnevatele lisaks veel Erwin Panofsky ja Onni Okkoneni.

⁵⁶ EAA, 2100-5-959, l. 11p.

⁵⁷ See võis olla üks põhjus, miks tehti pingutusi Waldhaueri nõusoleku saamiseks.

⁵⁸ Arvamust küsiti esialgu ka Yrjö Hirnilt, kes aga vastas, et kirjandusloolaseks pole ta kunstiajaloo alal kompetentne nõu andma (EAA, 2100-5-257, l. 79).

⁵⁹ Aja kokkuhoiu mõttes ei hakatud viimaselt enam nõusolekut küsima ja seega ei saadud teda kandidaadiks kinnitada (EAA, 2100-5-257, l. 98).

⁶⁰ Tema tuntuim raamat „Der Lebensraum des Künstlers in der florentinischen Renaissance” (Leipzig: E. A. Seeman, 1938) on tõlgitud ka inglise keelde (*The World of the Florentine Renaissance Artists: Projects and Patrons, Workshop and Art Market* (Princeton: Princeton University Press, 1981)).

⁶¹ M. Wackernagel, *Darstellung und Idealisierung höfischen Lebens in den Holzschnittwerken Kaiser Maximilians I* (Berlin: G. Schade, 1905).

⁶² Abteilung des Preussischen Historischen Instituts in Rom.

Haseloffi (1872–1955) assistendina.⁶³ Seal valmis tal Haseloffist ja Goldschmidtist inspireeritud uurimus, milles võib täheldada kriitilist suhtumist Wölfflini „ilma nimedeta kunstiajalosse” ning suuremat rõhuasetust kontekstile, „kunstivälistele faktoritele”.⁶⁴ See teeb Wackernageli lähedasemaks üle-eelmisele generatsioonile, keda esindas Burckhardt oma kultuuriajaloolise metodoloogiaga.

Wackernagel alustas õppejõukarjääri pärast Rooma-aastaid, töötades eradotsendina Halles ja seejärel erakorralise professorina Leipzigis.⁶⁵ 1920. aastal kutsuti ta korraliseks professoriks Münsteri ülikooli, kus tal oli raske oma peret ülal pidada ja seepärast kandideeriski ta Tartusse. Eestis valitsevate poliitiliste, majanduslike ja kultuuriliste olude kõrval huvitas teda sinne kunstiajalooõpetuse traditsioon, õppevahendite (erialane kirjandus, fotod ja diapositiivid) olemasolu ja võimalused neid soetada. Filosoofiateaduskonnast vastati, et õppetool tuleb sisuliselt nullist rajada. Rahaliste võimaluste kohta midagi ei täpsustatud. Selle asemel teatati, et rohkem rõhku saaks panna uuemale kunstile.⁶⁶

Saksamaa majanduse järjest halvenevat olukorda arvestades olid Tartusse asumise plussid ja miinused kaalumist väärt. Akadeemilise karjääri võimalused olid Esimese maailmasõja järgsel Saksamaal drastiliselt vähenenud ning toimunud muutusi oli raske taluda nii praktilises kui ka psühholoogilises mõttes. Kunstiajaloolastele staatuse, töö ja tegevuse kindlustanud keisririigid olid kadunud ajalukku. Saksa rahanduse ebastabiilsus Weimari vabariigi algusaastatel põhjustas pea kõigi ühiskonnakihtide jaoks suuri raskusi. Selle perioodi akadeemilist kogukonda uurinud Fritz Ringer tõdeb aga, et õppejõudude jaoks muutus oma ameti staatusega kaasneva ja senini loomulikuks peetud elustiili viljelemine peaaegu võimatuks.⁶⁷ Isegi

⁶³ P. Betthausen, „Wackernagel, Martin”, *Metzler Kunsthistoriker Lexikon*, 441. Vt ka siinse artikli viidet 21. Lõuna-Itaalia ekspeditsiooni raames moodustus muu hulgas märkimisväärne, ca 3200 ühikut sisaldav fotokogu, <http://www.ub.uni-kiel.de/ausstellungen/haseloff> (01.05. 2012).

⁶⁴ P. Betthausen, „Wackernagel, Martin”, 441.

⁶⁵ P. Betthausen, „Wackernagel, Martin”, 442.

⁶⁶ Aasta varem oli Tartus asutatud kunstiselts Pallas, mis oli siinses kunstielus märgiline sündmus. Ilmselt peeti muu hulgas oluliseks, et ka vastne kunstiajaloo professor sellega kuidagi suhestuks.

⁶⁷ F. K. Ringer, *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890–1933* (Hanover, London: University Press of New England, 1990), 63–66.

korralised professorid ei saanud enam endale lubada reisimist, mis kunstiajaloo erialal oli tollaste arusaamade järgi hädavajalik. Raamatud ja õppevahendid muutusid luksuskaubaks, raamatukogud ei saanud soetada vajalikku erialakirjandust ning trükikulude kõrge hind takistas uurimistööde publitseerimist. Eriti halvas seisus olid just madalama astme akadeemilised töötajad: vastsed doktorid juhendajate, assistentide ja dotsentide ametikohtadel.

M. Wackernagel teatas oma kandidatuuri tagasivõtmisest alles 1921. aasta jaanuaris, kui oli Eesti olude kohta täpsemalt järele uurinud ja otsustanud, et 40-aastase katoliiklase, kuue lapse isa ja majapidamise peremehena ei soovi ta võtta riski, et ümber asuda riiki, mille tulevikuväljavaated on küsitavad.⁶⁸ Küllap tundus Tartusse asumine Wackernageli jaoks ikkagi liiga suur ettevõtmisena ja siinne kultuuritaust liiga erinev.⁶⁹

Eelnevaga on põhjendatud ka teiste saksa kandidaatide motivatsioon. K. Gerstenberg⁷⁰ õppis kunstiajalugu Berliinis ja asus 1912. aastal tööle Wölfflini assistendina Münchenis. Pärast habilitaatorimist oli ta 1919. aastast eradotsent Halles ja pidi selle ebakindla positsiooniga leppima 1924. aastani, mil sai erakorralise ning 1937. aasta lõpuks ka korralise professori koha.⁷¹ Tartusse kandideerimise ajal oli ta alles oma akadeemilist karjääri alustamas. Tartusse kandideeris ka veidi vanemas eas Knapp⁷², kes sellal töötas Würzburgis korralise professorina.⁷³ Fr. Knappi uurimishuvid olid keskendunud peamiselt Itaalia renessansile.⁷⁴

⁶⁸ EAA, 2100-5-257, l. 76.

⁶⁹ Tema hilisem aktiivne osalemine Münsteri kultuurielus näitab seda, et teda ei takistanud Tartusse asumast mitte ainult perekondlikud või majanduslikud põhjused, vaid ka tihedad sidemed kohalike kunstiringkondadega (P. Betthausen, „Wackernagel, Martin“, 442).

⁷⁰ Kirjavahetust Gerstenbergiga pole Eesti Ajalooarhiivis kahjuks säilinud.

⁷¹ P. Betthausen, „Gerstenberg, Kurt“, *Metzler Kunsthistoriker Lexikon*, 116.

⁷² Kahjuks pole Knappilt saadud kirju arhiivis säilinud, kuigi selgub, et ta on palunud täpsemat infot tingimuste kohta ja kinnitanud kandideerimise soovi (EAA, 2100-5-959, l. 17).

⁷³ Würzburgi ülikooli kunstiajaloo instituudi koduleht, http://www.phil1.uni-wuerzburg.de/institutelehrstuehle/institut_fuer_kunstgeschichte/institut/geschichte_des_instituts/ (01.05. 2012).

⁷⁴ EAA, 2100-5-257, l. 85 p. Tema uurimused käsitlevad peamiselt itaalia renessansskunstnikke: *Piero di Cosimo: ein Übergangsmeister vom florentiner Quattrocento zum Cinquecento* (Halle, 1899); *Perugino* (Bielefeld, Leipzig: Velhagen & Klasing, 1907); *Andrea del Sarto* (Bielefeld, Leipzig: Velhagen & Klasing, 1907); *Michelangelo: des Meisters Werke* (Stuttgart, 1912); *Die künstlerische Kultur des Abendlan-*

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas püüti sakslastest hoiduda ja eelistada Põhjamaadest pärit õppejõude. Samuti võidi pidada keeruliseks Saksa kandidaatide uurimishuvide ühistamist Eesti võimaluste ja vajadustega. Tõsisemalt saanuks kaaluda vaid K. Gerstenbergi kandidatuuri, kelle väitekirjast oli Eesti kunstipärandiga seotud.⁷⁵ Ent K. Gerstenbergi seisukohad olid konfliktised meile sümpaatsete Põhjamaade teadlaste omadega. Samamoodi kui tema õpetaja Wölfflin lähtus K. Gerstenberg oma kunstiajalookirjutuses arusaamast, et rahvaid ja rasse iseloomustavad neile ainuomased väljendusvormid, mida järgitakse intuitsiivselt ja rakendatakse süsteemiliselt. Oma uurimistöös polemiseeris ta Franz Kugleri ja Georg Dehio senise käsitlusega, mis kujutas Saksa hilisgootikat (1350–1550) arhitektuuris langusperioodina, ja väitis, et kõige näitlikumalt kodakirikutes väljenduv ehitusstiil kehastab Prantsuse gootika traditsioonist iseseisvunud erilist saksapärasest vormitunnetust.⁷⁶ Nn kohaliku omapära otsimine oli keskne teema 1920.–1930. aastate kunstigeograafias, mille üks esindaja K. Gerstenberg oli koos J. Strzygowski ja temast inspireeritud Rootsi kunstiteadlase J. Roosvaliga.⁷⁷ Kohaliku omapära selgitamine oli kultuuriiregionide määratlemise alus ja põhjustas Saksamaa ja Rootsi kunstiteadlaste omavahelisi konflikte Põhja-Euroopa kunstiajaloolise arengu mõtestamisel. Väikeriike käsitleti suurriikide kunstiajaloo süsteemis eelkõige kultuurimõjude saajatena, mis K. Gerstenbergi töödes tähendas Eesti paigutamist Saksa mõjusfääri. Pole teada, mil määral võisid ülalkirjeldatud huvid olla kaalukeeleks filosoofiateaduskonna nõukogus kandidaatide sobivuse võrdlemisel, kuid arvatavasti sõltuti siiski suurel määral ekspertide arvamusest.

Üks ekspert oli vastne Stockholmi ülikooli professor J. Roosval, kellelt paluti arvamust Knappi, Kjellini ja Gerstenbergi teadusliku taseme kohta.⁷⁸ J. Roosval möönis, et Knappi senine teaduslik

des: eine Geschichte der Kunst und der künstlerischen Weltanschauungen seit dem Untergang der alten Welt (Bonn, Leipzig, 1923).

⁷⁵ K. Gerstenberg, *Deutsche Sondergotik: eine Untersuchung über das Wesen der deutschen Baukunst im späten Mittelalter* (München: Delphin-Verlag, 1913).

⁷⁶ P. Betthausen, „Gerstenberg, Kurt”, 115.

⁷⁷ Seda teemat käsitleti põhjalikult 1933. aastal J. Roosvali korraldatud rahvusvahelisel kunstiteadlaste kongressil Stockholmis, kus osalesid nii Kjellin kui ka hilisem Tartu Ülikooli professor Sten Karling (K. Markus, *Kultuuriiregiooni probleem ...*, 302).

⁷⁸ Teiste nõuandjate kirju pole arhiivis säilinud.

produksioon on kõige mahukam ning kogemus kõige suurem, kuid märkis, et see on keskendunud peamiselt Itaalia renessansile.⁷⁹ Ta soovitas eelistada ülejäänud kahte kandidaati, kelle senine uurimistöö oli Eestiga rohkem seotud. Ta arvas, et siinsete üliõpilaste ja õppejõudude praktiline tööpõld peaks esmajärjekorras olema ikkagi Põhja-Euroopa uurimisala. Võrreldes omavahel Gerstenbergi ja Kjellini doktoritöid, tunnistas ta esimese üleolekut ning teaduslikku küpsust. Sellega tema iseloomustus Gerstenbergi kohta piirdus ning järgnes Kjellini senise tegevuse põhjalik ülevaade, milles ta tõstis esile tegutsemist Põhja-Euroopa uurimisalal, praktilisi kogemusi kirikute inventeerijana ning kunstitopograafilist uurimistööd „Rootsi kirikute” („Sveriges kyrkor”) jaoks.⁸⁰ Kokkuvõttes kuulus tema kindel poolehoid oma Uppsala-aegsele õpilasele Kjellinile.⁸¹

Kjellini iseloomustuses väärrib erilist tähelepanu korduvalt mainitud „uurimisala” (*Forschungsgebiet*) mõiste. Tartu professori tööpõlluks pidi saama nn *baltisch-nordische Kunstgebiet*, Roosvali kunstiriigi kontseptsiooni põhielement. Selle kontseptsiooni esitas ta alles järgmisel aastal, kuid Kjellini kandidatuuri kiites võis ta silmas pidada võimalust määrata kindlaks kunstiriigi piiriala oma kaasmaalase teaduslikus töös. Seda, et Kjellini „missioon” oli edukas, tunnistas ju Roosvali Gotlandi meistrite eeskujul nn Karja meistri konstrueerimine, mis pakkus arutlusainet veel mitmeks kümnendiks pärast Kjellini Karja-monograafia ilmumist.⁸² Teisalt oli Kjellini teaduslik panus Eesti kunstiajaloo uurimisel tagasihoidlik, kuigi tema Rootsi Riigiarhiivis⁸³ talletatavad uurimismaterjalid on väga põhjalikud ja võimaldanuks avaldada hulgaliselt uurimusi. Mõnin-

⁷⁹ EAA, 2100-5-257, l. 85–86.

⁸⁰ Kjellin osales arheoloogilistel kaevamistel Upplandis ja inventeeris kümneid Wärmландi ja Skåne kirikuid ning avaldas hiljem uurimistööde aruande: H. Kjellin, „Kyrkor i Grums härad. Konsthistoriskt inventarium”, *Sveriges kyrkor. Värmland, 1* (Stockholm: Tisell, 1924).

⁸¹ Kjellin õppis Uppsalas aastatel 1907–1914. Uppsala ülikooli raamatukogu käsikirjade ja muusikaosakonnas on muu hulgas säilinud tema Roosvali loengute konseptid (Uppsala universitetsbibliotek, Handskrifts- och musikavdelningen, SE/UUB/REA000105691: T. H. Kjellin).

⁸² H. Kjellin, *Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gotland* (Lund: C. W. Gleerup, 1928). Vt ka A. Tuulse, „Die Kirche zu Karja und die Wehrkirchen Saaremaa”, *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1938* (Tartu, 1940); J. Roosval, „Karrismästaren i Uppsala och på Öland”, *Konsthistorisk tidskrift*, 1940, vol. 9 (1/2), 9–16.

⁸³ Kjellini Balti kogu koosneb 65 kaustast Baltimaid puudutavate materjalidega, millest enamik seostub Eestiga (Helge Kjellins baltiska samling. Riksarkivet).

gad märkmed uurimistööde käsikirjades ning loengumaterjalides aga annavad tunnistust, et ebakindluse põhjuseks oli tugev sõltuvus Roosvali kontseptsioonist.

Deus ex machina

J. Strzygowski, kes 1921. aasta aprillis Tartu Ülikooli esimeseks kunstiajaloo professoriks valiti,⁸⁴ oli rahvusvaheliselt tunnustatud kunstiteadlane. Iseloomult vastuoluline ja konfliktne ning seisukohatades radikaalne, oli Strzygowski vaieldamatult oma kaasaja mõjukamaid teadlasi ja võimekamaid õppejõude. Ideoloogia ja metodoloogia on omavahel tihedalt põimunud, nagu tunnistab ka Strzygowski 1923. aastal ilmunud teoses „Die Krisis der Geisteswissenschaften”,⁸⁵ mis on ühest küljest kunstiteadusliku uurimistöö metodiline manuaal, kuid samal ajal autori teaduslike seisukohtade õigustus. Kas ja kuidas see meelsus oleks eesti üliõpilasi mõjutanud, pole võimalik öelda. Arvatavasti oleksid nad J. Strzygowski käe all saanud edasise teadustöö jaoks tugeva metodoloogilise põhja, mida kinnitab Soomes Turu Åbo Akademi esimese kunstiajaloo professori J. Strzygowski juures õppinud Lars-Ivar Ringbomi (1901–1971) rahvusvaheline tuntus ja tunnustus.⁸⁶

J. Strzygowski kandidatuur Tartu Ülikooli professori kohale kerkis esile Põhjamaade teadlase, soome arheoloogi Aarne Michaël Tallgreni (1885–1945) algatusel. 1920. aasta mais valiti Tallgren Eesti ja Põhjamaade arheoloogia professoriks⁸⁷ ning filosoofiateaduskonna nõukogu uue liikmena sai ta teada raskustest kunstiajaloo professori leidmisel. 1921. a kevadel teavitas ta sellest probleemist ka oma isiklikku tuttavat Strzygowskyt, kes oli sel ajal juba Åbo Akademi esimeseks kunstiajaloo professoriks valitud. Strzygowski

⁸⁴ EAA, 2100-5-257, l. 91.

⁸⁵ J. Strzygowski, *Die Krisis der Geisteswissenschaften. Vorgeführt am Beispiele der Forschung über bildende Kunst. Ein grundsätzlicher Rahmenversuch* (Wien: Kunstverlag Anton Schroll & Co, 1923). Vt ka F. W. von Bissing, *Kunstforschung oder Kunstwissenschaft? Eine Auseinandersetzung mit der Arbeitsweise Josef Strzygowskis* (München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1950–1951).

⁸⁶ O. Lindberg, „Lars-Ivar Ringbom och teckningen som forskningsmetod”, *The Shaping of Art History in Finland*, 99 jj.

⁸⁷ EAA, 2100-5-959, l. 10.

teatas 1921. aasta aprillist oma kandideerimise soovist, kuid suure pere ülalpidajana olid talle olulised praktilised küsimused.⁸⁸ Ta oli mures Eesti marga kursi pärast, kartis kõige rohkem kolimiskulusid ja oletas, et Tartus valitseb korteripuudus. Kindlasti poleks ta Tartus püsivalt viibinud ja nägi ette sagedasi reise.⁸⁹ Sellest hoolimata valiti Strzygowski professoriks, kuid 1921. aasta mai lõpus otsustas ta ise Tartusse tulemata jätta,⁹⁰ seetõttu kutsuti Tartusse valimistel teiseks jäänud Kjellin.⁹¹

Kokkuvõtteks

Saksa ülikoolides kujundati 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses välja kunstiteadusliku distsipliini mudel, mida toetas 19. sajandi alguses rahvusluse tõusust hoogu saanud muuseumide rajamine, mis omakorda oli mõjutatud rahvusriiklikest ambitsioonidest. Samasugused taotlused toetasid ka Tartu Ülikooli rajamist eesti rahvusliku ülikoolina, kuid siinses kontekstis oli kunstiajaloole hoopis raskem sobivat sisu leida. Eesti rahvusliku kunsti kõigest kolmveerandsajandipikkust ajalugu oli raske ühitada eeskujuks seatud Põhjamaade kunstiajalooõpetuse uuenduslikuma suunaga, mis võttis kaasaegse ja 19. sajandi rahvusromantilise kunsti asemel fookusesse keskaja kunstipärandi. Tartu Ülikoolis oli kunstiajalooõpetuse kujundamisel mitu võimalikku suunda, mis olid vahetult seotud nii kogude tagasisaamist ja olemasolevaid kogusid puudutava tegevuse kui ka uute kollektsioonide loomisega.

Lähtudes vajadusest taastada ülikooli sõjaeelne terviklikkus, oli kahtlemata tähtis lahendada Voroneži evakueeritud kunstivarade probleem. Peterburi Ermitaaži klassikalise arheoloogi O. Waldhaueri prestiižile toetudes loodeti arvatavasti edendada antiigikogude tagasisaamise läbirääkimisi. Sisuliselt tähendanuks tema professoriks valimine aga seda, et Tartu Ülikoolis oleks olnud kaks antiigiuurimisele keskendunud õppejõudu, mis näib ilmselge priiskamisena ja on pealegi põhimõtteliselt vastuolus kunstiajalooõpetuse kontseptsioo-

⁸⁸ EAA, 2100-5-257, l. 28.

⁸⁹ Strzygowski ülalpidamine läks kulukaks isegi soomlastele, kuigi professuuri rajamist toetasid Turu jõukad ettevõtjad (L. Berggren, „Josef Strzygowski – en främmande fågel i Finland”, *The Shaping of Art History in Finland*, 84–98.

⁹⁰ EAA, 2100-2-1142, l. 4.

⁹¹ EAA, 2100-2-353, l. 29.

niga Põhjamaade ülikoolides, mille ülesehitus võeti aluseks Tartu Ülikooli õppetoolide struktuuri kujundamisel. Lõpuks oli antiigi uurimine paratamatult seotud imperialistliku ideoloogiaga. Venemaal oli antiigipärand täies ulatuses imporditud ja selle edendamise põhjenduseks sai olla vaid Euroopa suurriikide matkimine. Selle eriala arendamine ei olnud Eestis põhjendatud ja vastavate kogude täiendamine polnuks Tartu Ülikoolile jõukohane. Sisuliselt puudus igasugune perspektiiv arendada kunstiajalugu senise tsaariülikooli klassikalise arheoloogia diskursuses.

Saksamaa kunstiteaduses ja Põhjamaades üha olulisemaks muutunud keskaegse kunstipärandiga seotud uurimistöö tähendas Eesti aladel loodud nn balti kunsti integreerimist Eesti kunstiajaloo, mis oli seni piirdunud vaid eesti rahvusest kunstnike loominguga. Ilmselt leidis selline suund Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna rahvuslikult meelestatud õppejõudude hulgas tugevat vastuseisu, sest kirjavahetuses on korduvalt toonitatud võimalust tegeleda uuema kunstiga, milles võidi näha kõige eelistatumat tegevust kunstiajaloo professorile Eestis. Samas oli see aga vastuolus Põhjamaades juba toimunud kunstiajaloo eriala moderniseerimisega ja eriti rootsi kunstiteaduse emantsipeerumise taotlustega. Neid seisukohti esindas rahvusvaheliselt mõjukas rootsi kunstiteadlane J. Roosval, kelle ekspertarvamusel oli üha põhjamaaisemaks muutuvast filosoofiateaduskonna nõukogus palju kaalu. Teisalt võimaldas ju tema pakutav agenda õiendada arveid vanade vaenlaste sakslastega, kelle vastu J. Roosvali kunstriigi retoorika oligi sisuliselt suunatud.

J. Strzygowski valimine kunstiajaloo professoriks võib esmapilgul anda tunnistust filosoofiateaduskonna valimiskogu progressiivsusest ja ambitsioonist panna alus võimalikult hea tasemega üldisele kunstiajalooõpetusele. Välistatud pole aga võimalus, et isegi kui J. Strzygowski Eestisse asumist peeti tegelikult vähetõenäoliseks, sooviti saada kuulsa õppejõu professoriks valimisega laiemat rahvusvahelist vastukaja vastse rahvusriigi ülikoolile või siis avaldada tunnustust aasta varem arheoloogiaõppejõuks valitud hõimurahvusest soome professorile A. M. Tallgrenile, kes oli ilmselt kandidaadi nõusoleku saamiseks palju vaeva näinud.

Kindlasti kaalus kolme lapse isa H. Kjellin perega Eestisse asumise plusse ja miinuseid, kuid võttis pakkumise siiski vastu. Küllap

meelitas teda siia Eesti keskaegse kunsti neitsilik staatus, milleks J. Roosvali käe all omandatud positivistliku kirjeldamise, süstematiseerimise ja kataloogimise oskused kulusid marjaks ära. 1922. aasta jaanuaris Tartusse saabudes proovis ta esmalt saada ülevaadet siinsetest kogudest ja leida võimalusi korraldada õppe- ja uurimisreise teaduslikel ja pedagoogilistel eesmärkidel. Reaside sihtmärk olid loomulikult Eesti, aga ka Läti keskaegsed kirikud, kuivõrd keskajal moodustasid need alad omavahel seotud kunstipiirkonna. Esimene õppe- ja uurimisreis tehti juba 1922. aasta suvel; sellega pandi alus ka kunstiajaloo kabineti kolleksioonidele. H. Kjellin töötas Tartus kunstiajaloo professorina napilt kolm aastat ja lahkus muu hulgas materiaalsete võimaluste piiratuse tõttu. Eesti marga inflatsioon kahandas pidevalt professoripalgast elatumise võimalusi ning piiras kolleksioonide arendamise perspektiive. H. Kjellini tegevus Tartus oli sedavõrd intensiivne, et teadustöö kirjutamiseks ja publitseerimiseks aega ei jäänudki. 1928. aastal ilmunud Karja monograafia aga tekitas aktiivset vastukaja ja seda kritiseeriti teravalt. Põhjusks oli Saaremaa keskaegse kunsti ühekülgne käsitlemine ja Gotlandilt pärinevate mõjutuste ületähtsustamine. Sellega oli Eesti alade keskaegse kunstipärandi käsitlemisel kaldutud baltisakslastega võrreldes küll teise äärmusse, kuid samal ajal andis tema uurimus tugeva tõuke, et muuta keskaja kunsti uurimine eestlaste jaoks vastuvõetavaks. Edasine uurimislugu sai aga paljuski põhineda hoolikalt kogutud kunstiajaloo kabineti Eesti ehitus- ja kunstimälestiste kolleksioonil.⁹²

⁹² Vt pikemalt E. Kangor, „Art historical photograph collection of the University of Tartu. From the past to the future”, *Baltic Journal of Art History* (Autumn 2009), 153–178.